

ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ РАЦІОНАЛЬНОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ

*М. Ступень, д. е. н., О. Скорупська, здобувач
Львівський національний аграрний університет*

Постановка проблеми. Земельні ресурси є стратегічною складовою природокористування. Інтенсивність їх використання пов'язують з виконанням одночасно декількох функцій, серед яких слід виділити функцію територіального базису розміщення різних напрямів народного господарства, функції природного ресурсу та основного засобу виробництва. Надзвичайно велике значення земельні ресурси мають як основний засіб і предмет праці в сільському та лісовому господарствах. Протягом останніх десятиліть спостерігається тенденція до погіршення стану земельних ресурсів, особливо використання земель сільсько-господарського призначення. У деяких регіонах України цей процес набуває загрозливого характеру. Тому сьогодні пріоритетними завданнями у сфері використання особливо цінних земельних ресурсів є їх збереження, раціональне використання та відтворення. Для виконання цих завдань питання вивчення стану використання земель сільськогосподарського призначення є актуальним, оскільки дає змогу вивчити зміни та їх динаміку, запропонувати шляхи покращання використання земель.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам формування економічного механізму раціонального землекористування присвячені наукові праці А.С. Даниленка, Д.С. Добряка, Л.Я. Новаковського, П.Т. Саблука, М.Г. Ступеня, В.М. Трегобчука, А.М. Третяка, М.М. Федорова, В.В. Юрчишина та ін. Регіональні аспекти управлінського механізму використання землі висвітлені в працях Д.І. Бабміндри, О.С. Дорош, З.С. Хапіцької. Однак низка аспектів, зокрема таких, як раціональне використання, підвищення ефективності, відтворення та охорона земельних ресурсів, залишається недостатньо висвітленою й потребує подальшого опрацювання.

Постановка завдання. Мета нашого дослідження – проаналізувати сучасний стан і тенденції використання земельних ресурсів у сільському господарстві нашої держави, оцінити ефективність використання земельно-ресурсного потенціалу.

Виклад основного матеріалу. Стан земельних ресурсів України за роки незалежності значно погіршився й набув критичних рис. Це передусім стосується сільськогосподарських земель та їхнього ґрунтового покриву, який значною мірою втратив природні властивості саморегуляції [5].

За даними Держземагентства України, станом на 1 січня 2013 року загальна площа земельного фонду держави становить 60 354,8 тис. га. За сім років, починаючи з 1 січня 2006 року, структура земельного фонду помітно змінилася. Зокрема площа сільськогосподарських земель зменшилася на 165,4 тис. га. На 107,6 тис. га збільшилися площі лісів і лісовкритих територій. Крім того, забудованих земель стало на 55,7 тис. га більше, площа відкритих заболочених земель зросла на 14,1 тис. га. Зменшилася площа відкритих земель на 17,9 тис. га, площа територій, вкритих поверхневими водами, збільшилася на 5,9 тис. га. Структуру земельного фонду показано в таблиці.

Таблиця

Структура земельного фонду України*

Вид основних земельних угідь та економічної діяльності	Площа земель			
	2006 р.		2013 р.	
	усього, тис. га	Щодо загальної площі України, %	усього, тис. га	Щодо загальної площі України, %
Сільськогосподарські землі	42 942,2	71,2	42 776,8	70,9
Ліси та інші лісовкриті площі	10 503,7	17,4	10 611,3	17,6

Забудовані землі	2 467,5	4,1	2 523,2	4,2
Відкриті заболочені землі	966,0	1,6	980,1	1,6
Відкриті землі	1 058,5	1,7	1 040,6	1,7
Води	2 416,9	4,0	2 422,8	4,0
Разом (територія України)	60 354,8	100,0	60 354,8	100,0

*Показники розраховано і складено за даними [3].

Динаміку змін структури земельного фонду України за основними видами угідь з 2006 до 2013 року показано на рисунку.

За наявності природно-ресурсного потенціалу Україна належить до достатньо забезпечених країн світу. Найціннішим природним ресурсом і складовою національного багатства є земля. Близько 27% чорноземів земної кулі розміщені в нашій державі.

Багатоплановість експлуатації землі як об'єкта господарської діяльності людини, її обмеженість у просторі, незамінність, невідтворюваність висувають на перший план проблему раціонального її використання та охорони. Актуальність цієї проблеми все більше зростає у зв'язку з науково-технічним прогресом, ростом виробничих сил, які потребують залучення в господарське користування нових земельних ресурсів. Тому концепція сучасної земельної реформи в Україні ґрунтується передусім на принципах раціонального, високоефективного та екологічнобезпечного використання земельних ресурсів, підвищення родючості та охорони ґрунтів.

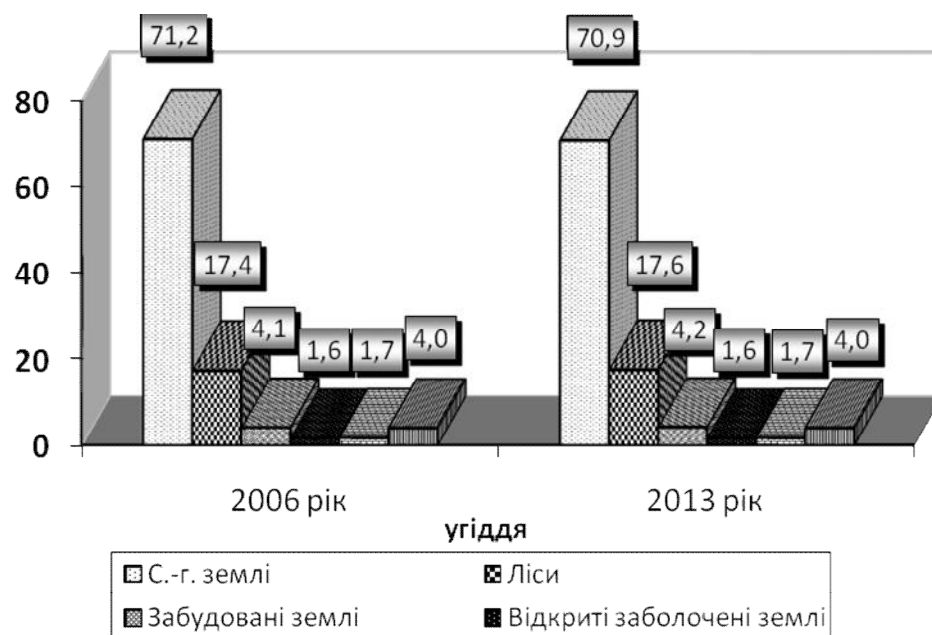

Рис. Динаміка земельного фонду України.

*Розроблено авторами за даними Держземагентства України.

Приблизно 46% земельно-ресурсного потенціалу України становлять чорно-земи і лучно-чорноземні ґрунти, які характеризуються відносно високим вмістом гумусу. Володіючи такими землями, Україна в роки загострення світової продовольчої кризи, що надалі посилюватиметься через зростання кількості населення на планеті та обмеженість придатних для обробітки угідь, може стати одним із провідних постачальників продовольства на світовий ринок, забезпечуючи додаткові доходи аграрним товаровиробникам і збільшення надходжень до держбюджету країни.

Починаючи з 70-х років минулого століття завдяки інвестуванню в хімізацію, меліорацію та механізацію аграрного виробництва було досягнуто підвищення продуктивності

сільськогосподарських угідь. Проте нераціональне використання земель сільськогосподарського призначення призвело, зрештою, до загострення екологічних проблем, які вже давно вийшли за межі галузей АПК й охоплюють всю земельну територію країни. Раціоналізація використання та посилення охорони земельних ресурсів, безперечно, потребують значних фінансових ресурсів. Водночас чимало екологічно спрямованих заходів не пов'язані зі значними додатковими витратами: оптимізація сівозмін; посів сидеральних культур, що сприяє збільшенню гумусу в ґрунті; боротьба з ерозією за допомогою застосування протиерозійних технологій; мінімізація фізичного та хімічного навантаження на ґрунти завдяки впровадженню екологобезпечного землеробства.

На сучасному етапі у зв'язку з посиленням кризових еколого-економічних явищ та неефективною аграрною політикою на основі хімічної теорії землеробства у сільському господарстві сформувалася стабільна тенденція погіршення якісних характеристик і падіння родючості ґрунтів.

Внаслідок високого рівня господарського використання земельного фонду держави (72,2%), рівня його розораності (57,1%) та екстенсивного використання продуктивних угідь посилюється деградація земель, ґрунти втрачають свою родючість і виснажуються. Зокрема 13,2 млн га сільськогосподарських угідь зазнають водної ерозії, 19,3 млн га – вітрової, 10,7 млн га мають підвищену кислотність, 3,9 млн га засолені і солонцюваті, 3,6 млн га заболочені та перезволожені. Площа еродованої ріллі протягом останніх 25 років збільшилася на третину і щорічно розширюється на 90-100 тис. га. Але фінансування на протиерозійні та інші землеохоронні й землемеліоративні роботи постійно зменшується. Зокрема фінансування на охорону земельних угідь за 1991–2007 рр. скоротилось у 25 разів. Як наслідок – віддача одиниці земельних ресурсів у сільському господарстві за останні 10 років зменшилася практично більш як утричі, що свідчить про виснаження їх продуктивного потенціалу [3].

Інтенсивне забруднення природного середовища значною мірою є наслідком нераціонального сільськогосподарського виробництва. Щороку з мінеральними добривами на сільськогосподарські угіддя потрапляє 193 тис. т фтору, 1,6 тис. т цинку, 620 тис. т міді та 622 тис. т калію. У 90-ті роки минулого століття залишкова кількість пестицидів у продуктах харчування, рослинах і тваринах зросла (порівняно зі 60-ми роками) більш ніж у 9 разів. Отруйні речовини, які знаходяться в мінеральних добривах, хімічних меліорантах й отрутохімікатах, проникають в організм людей, спричинюючи їх захворювання [2].

Слушною є пропозиція щодо економічного стимулювання збільшення питомої ваги багаторічних трав, особливо бобових, у структурі посівів. Це певною мірою дасть змогу пом'якшити негативний вплив соняшнику й ріпаку на стан ґрунтів та їх структуру.

Низька продуктивність земель сільськогосподарського призначення зумовлена такими основними причинами, які ще більше поглиблюються в умовах кризи: тривала відсутність реального власника; помилкова стратегія максимального залучення земель до обробітку; недосконалі техніка і технологія обробітку землі та виробництва сільськогосподарської продукції, невиважена цінова політика; недотримання науково обґрунтованих систем ведення землеробства і, зокрема, сівозмін; порушення агротехнічних вимог; зношеність матеріально-технічної бази та невживання природоохоронних, комплексно-меліоративних, протиерозійних й інших заходів. Негативні явища зазвичай пов'язані з проблемами у здійсненні земельної реформи та відповідною недосконалістю системи економічних взаємовідносин між суб'єктами господарювання з приводу власності на землю як основний виробничий ресурс у сільському господарстві.

Проблема раціоналізації використання земель сільськогосподарського призначення в Україні дедалі більше ускладнюється у зв'язку з наростаючою комплексністю її характеру. На сьогодні це має різні аспекти, основними з яких є технологічний, економічний, організаційний та екологічний. Рівень використання земель в Україні зараз настільки критичний, що подальша деградація потенціалу земельних ресурсів у сільському господарстві може мати катастрофічні наслідки, котрі відповідним чином, безперечно, позначатимуться на загальному рівні продовольчої безпеки країни, здоров'ї нації тощо.

Раціональне та ефективне використання землі означає не тільки отримання максимуму необхідної сільськогосподарської продукції, а й підвищення її родючості. У разі неправильного використання землі, порушення правил агротехніки якість земель знижується, а родючість зменшується, тому сільсько-господарські підприємства повинні вживати певні організаційно-господарські, агротехнічні, меліоративні та гідротехнічні заходи щодо стану земельних ресурсів.

Незважаючи на те, що ґрунтовий покрив України представлений на 60% чорноземами, які вважають найбільш родючими від природи, насправді вони не забезпечують високих і сталих урожаїв сільськогосподарських культур. Врахо-вуючи, що рівень застосування органічних і мінеральних добрив на сучасному етапі дуже низький, а врожай формується переважно за рахунок природної родючості ґрунтів, відбуваються деградаційні процеси – збіднення їх на рухомі поживні речовини, баланс яких від'ємний за всіма елементами живлення.

Великі площі займають кислі ґрунти – орієнтовно 8,5 млн га орних земель (дані «Центрдержродючості»). За іншими даними (Держземагентство), кислі ґрунти поширені на площі близько 5,5 млн га. Розбіжності різних джерел інформації щодо площ, які займають кислі ґрунти, свідчать про недосконалість існуючої системи моніторингу ґрунтів [1]. За даними Державного земельного кадастру, в Україні налічується 2,8 млн га солонцевих ґрунтів. Вони малопродуктивні і використання їх у ріллі часто виявляється економічно недоцільним.

Однією з основних причин, що призвели до негативних тенденцій у відтворенні та використанні земельних ресурсів у сільському господарстві, є повільні темпи проведення аграрної реформи та недостатність позитивного результату від її впровадження, а відповідно й незавершеність до цього часу земельної реформи. За останні двадцять років в Україні проведено лише розподіл земель за формами власності, що дало поштовх формуванню різних форм господарювання на землі. Однак при цьому ні на державному, ні на регіональному чи господарському рівнях не забезпечувалося належне планування використання земель. Не сформовані досі інструменти, які стимулювали б ефективне і раціональне використання земель у сільськогосподарському виробництві.

Раціональне використання земель сільськогосподарського призначення потребує законодавчого закріплення науково обґрунтованого використання угідь. Тому має бути розроблена насамперед методика, за якою можна було б проводити дослідження агроекологічного стану земель сільськогосподарського призначення. Сільськогосподарське землекористування необхідно організовувати на чіткому дотриманні екологічно обґрунтованих нормативів антропогенного та іншого негативного навантаження на землю.

Важливу роль у раціональному землекористуванні відіграє землевпорядкування. За допомогою системи інженерно-технічних, економічних і юридичних заходів воно дає змогу організувати екологічно та економічно доцільне використання земель, забезпечити ефективну організацію території і розміщення виробництва. Останнє має відповідати якості ґрунтів, а організація землеволодіння та землекористування сільськогосподарських підприємств, фермерських і селянських господарств повинна здійснюватися з урахуванням їх оптимальних розмірів і вимог еколого-ландшафтної організації території.

Висновки. Раціональне використання землі у сільському господарстві має формуватися на основі її цільового призначення, виконання екологічних нормативів тощо. Питання раціонального використання в умовах загострення еколого-економічної ситуації в Україні має стати одним із найважливіших напрямів державної політики, оскільки поліпшення стану землі відкриває значні резерви для збільшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, сприяє зміцненню економіки сільського господарства і забезпечує суттєве оздоровлення екологічних умов життя людини.

Бібліографічний список

1. Еколого-економічні проблеми сільськогосподарського землекористування та шляхи їх розв'язання [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://bibliofond.ru/view.aspx?id=653397>.
2. Статистичний щорічник України за 2007 р. – К., 2008. – 572 с.
3. Почколіна С.В. Економічні засади раціонального використання та охорони земельних ресурсів в умовах формування ринку землі / С.В. Почколіна, Л.А. Бахчиванжи [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/767/1/>.
4. Фондові дані Держземагентства України: форма 6-зем. Державної звітності станом на 01.01.2013 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://land.gov.ua/zvitnist/statystyka/104693>.
5. Черпіцький О.З. Еколого-економічні механізми захисту земельних ресурсів від деградаційних процесів у ринкових умовах / О.З. Черпіцький, Д.С. Добряк. – К. : Урожай, 2007. – 144 с.

Ступень М., Скорупська О. Економічні аспекти раціонального землекористування сільськогосподарського призначення

Показані основні економічні аспекти землекористування у сільському господарстві з урахуванням змін у земельних відносинах. Окреслені заходи, що сприятимуть раціональному землекористуванню та охороні земель сільськогосподарського призначення. Розглянуто основні причини, що призвели до негативних тенденцій у відтворенні та використанні земельних ресурсів у сільському господарстві.

Ключові слова: земельні ресурси, структура земельного фонду, ефективне землекористування.

Stupen' M., Skorupska O. Economic aspects of rational management of agricultural lands

The article describes economic aspects of land management in agriculture with consideration of changes in land relations. It also determines principal measures supporting rational land management and protection of agricultural land. The main reasons that led to negative trends in reproduction and use of land resources in agriculture are considered.

Key words: land resources, the land fund structure, efficient land use.

Ступень М., Скорупская О. Экономические аспекты рационального землепользования сельскохозяйственного назначения

Показаны основные экономические аспекты землепользования в сельском хозяйстве с учетом изменений в земельных отношениях. Определены меры, способствующие рациональному землепользованию и охране земель сельскохозяйственного назначения. Рассмотрены основные причины, которые привели к негативным тенденциям в воспроизводстве и использовании земельных ресурсов в сельском хозяйстве.

Ключевые слова: земельные ресурсы, структура земельного фонда, эффективное землепользование.